

DISPUTAREA UNUI CONCEPT : DECEMBRIE 1989 ÎNTRE REVOLUȚIE ȘI REFOLUȚIE

Viorella MANOLACHE

În accepția teoreticienilor se impune o clarificare necesară cu privire la raportul dintre „regim politic” și „partide”, ca mediatore ale vieții politice. **Jean Baudouin**, în capitolul III din *Introducere în sociologia politică* (Editura Amarcord, Timișoara, 1991) aduce clarificările necesare vizând etichetarea secolului al XX-lea ca o civilizație marcată de „războiul regimurilor politice” și, mai ales, de ciocnirea istorică dintre „democrații” și „totalitarisme”. Teoreticienii modernismului și postmodernismului se mențin, de regulă, în limitele unor distincții clar axate, în principal, pe ipoteza unei **discontinuități fundamentale**. Ca atare, vom reactiva o serie de invarianți prin care să putem aplica regula lui „versus”. Dacă în lumea politică modernă, politicul este identificat conceptului de **putere**, în postmodernism putem vorbi de o deplasare a acestuia spre social, adică de slăbire a lui.

Istoriografia străină (**Timothy Garden Ash și Crane Brinton** în **Ralf Dahrendorf**, *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*, Editura Humanitas, București, 2001) preia termenul de **refoluție** atribuindu-l mișcărilor politice diagnosticate în lumea est-europeană de după 1989. Așa cum o relevă istoriografia occidentală, ecuația revoluțiilor est-europene se rezumă la existența unor raporturi asincrone de analiză. Dacă **revoluția**, în accepțiunea sa modernă însemna circulație rapidă a elitelor însoțită de o transformare rapidă a regimurilor, prin **refoluție**, se înțeleg schimbările politice profunde, dictate de sus mai degrabă decât impuse de presiuni eficiente pentru schimbare de jos în sus.

Fenomenul este analizat și de către **Vaclav Havel**, după care, spre deosebire de revoluțiile tradiționale, revoluțiile est-europene din 1989 nu și-au avut originea într-o viziune doctrinară a societății perfecte și nu au recunoscut rolul nici unei avangarde autodesemnate să conducă acțiunile maselor. Nici un partid politic nu a dirijat avântul lor spontan, iar, în faza lor incipientă, s-a insistat chiar asupra necesității creării unor forme politice noi, altele decât formele tradiționale, ideologice, de diferențiere între partide. Faptul că aceste revoluții au fost întinate ulterior de conflicte etnice, de lupte politice interne, de o incontrollabilă corupție politică și economică, de apariția partidelor și mișcărilor antiliberales, precum și a unor pronunțate tendințe autoritariste și colectiviste nu le diminuează mesajul generos și impactul imens.

Potrivit lui **Mario Turchetti** (*Tirania și tiranicidul. Forme ale opresiunii și dreptul la rezistență din Antichitate până în zilele noastre*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002) și studiului lui **Eric Hobsbawm** (*Era extremelor 1914-1991*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002) alternativa **societate deschisă/societate închisă** se lasă diagnosticată la nivel de analiză a relațiilor de clasă și a stratificării. Societățile socialismului real erau societăți închise. Societatea deschisă, însă, nu operează doar la nivel de sistem. Ea nu are ca scop înlocuirea vechiului monopol cu unul nou, nici măcar cu monopolul surselor naturale ale moralității sociale de care vorbea Hayek. Acest tip de a integra politicul în universul mecanic al sistemelor se putea recunoaște atât în programul politic al partidelor comuniste aflate la putere, cât și în discursul cu care opera sistemul socialist/comunist, după caz. O atare ipoteză explică (potrivit lui **Neumann V**, *The role of Timișoara in the 1989 Transformation of the Political Order*, Paris, Biblioteque du Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises) situația din decembrie 1989, când, pe fondul „intensificării cererilor”, s-a produs brutală dispariția a susținătorilor politici. Să nu uităm că, la acea dată, aproximativ o treime din populația țării o constituia gruparea membrilor de partid.

Discutabilă pentru istoriografia occidentală, rămâne ipoteza potrivit căreia orice revoluție trebuie să treacă prin toate etapele diagnosticate ca fiind parte anatomică a ei: domnia moderațiilor, venirea la putere a extremiștilor, supremația terorii ori a virtuții. Potrivit lui **Barry Buznan** (*Popoarele, statele și teama*, Editura Cartier, Chișinău, 2002), **violența** nu este un ingredient necesar al revoluțiilor. Prima etapă e cea a demonstrațiilor de masă, a îndepărtării triumfătoare a simbolurilor detestate, a ocupării piețelor publice de către popor, a actului vizibil de deposedare a vechilor lideri de însemnele funcțiilor lor. Violența apare mai târziu, la început ca încălcare a legii și ordinii, atunci când se instalează **anomia**, apoi ca armă deliberată a celor ce încearcă să se impună drept nouă putere, când **haosul** e maxim.

Analiza lui **Durandin** (*Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995) propune o depășire a situațiilor revoluționare, care nu sunt revoluții. Acestea survin atunci când, clasa conducătoare a reprimat prea multă vreme nu doar alte grupuri ci și potențialul de schimbare existent. Într-un limbaj marxist (preluat spre analiză și de **Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, Mituri și simboluri politice în Europa Centrală**,

Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002), un conflict de masă ar fi alimentat de condițiile dominante (relații de producție), pentru a face loc unui potențial de ameliorare (forțele de producție).

Istoriografia română uzitează ca suport de analiză a evenimentelor din decembrie 1989, **perspectiva mitologică**. Această abordare, potrivit lui **Lucian Boia** (*Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997) interoghează stereotipurile naționale, înțelegând prin **revoluție** o schimbare radicală de epocă, o răsturnare a referințelor spațiale, o basculare de la o epocă/ arie înspre spațiul occidental/ european.

Perspectiva istoric-canonice pornește de la analiza spațiului românesc, ca și coordonată ce suportă două revoluții: cea de la 1848 și apoi cea din 1989. Potrivit lui **Dan Pavel** (*Capitalism fara democratie sau democratie fara capitalism?*) o primă ipoteză ar fi aceea că lumea românească este consumator de istorie europeană, nu un producător al ei. Jocul de domino din toamna 1989 a produs la Timișoara, București, Cluj etc., aceleași efecte ca la Berlin, Praga, Sofia. Lumea românească nu a avut în perioada postbelică evenimente asemănătoare celor din Polonia (1956, 1970, 1980), Ungaria (1956), Cehoslovacia (1968). Acest lucru ar fi putut să se producă în 1977, atunci când "mișcarea Goma" și grevele minerilor au făcut ca acest an să fie cel mai dificil pentru regim de până atunci. Ruptura nu s-a produs pentru că prestigiul lui Ceaușescu în lumea occidentală, ca și în România, era aproape neștirbit după discursul din august 1968; pentru că naționalismul oficial deturna preocupările straturilor profesionale de la chestiunile sociale și civice; pentru că ideologia "dictaturii proletariatului" domina o clasă muncitoare la prima generație; pentru că asaltul "modernizator" lansat de Ceaușescu promitea să aducă beneficii în câțiva ani. Aceste "imperative" comuniste ignare au făcut ca Paul Goma (și grupul din jurul lui) să rămână izolat într-o vreme în care Charta 77 și KOR-ul aveau ca punct esențial organizarea și aveau mii de militanți. Minerii din Valea Jiului nu au găsit sprijin nici în alte segmente ale clasei muncitoare, încă mulțumite de trecerea de la lumea rurală la cea urbană și nici printre intelectuali, așa cum se va întâmpla, trei ani mai târziu, cu greviștii de la Gdansk.

O altă ipoteză enunță faptul că nu te poți sustrage, ca țară, unei mișcări generale fără riscuri mortale. Cu un corp social inert, circumspect și obișnuit nevrotic cu catastrofele istorice, lumea românească a reacționat la noile circumstanțe în 1848, ca și în 1989. La București, populația arde Regulamentele organice. Gestul este identic cu acela al răsculaților berlinezi, parizieni, vienezi. În 1848/9, Marile Puteri, după un recul în fața baricadelor, au revenit. Un episod conservator avea să urmeze în toată Europa. Construirea instituțiilor statului modern, a infrastructurii și administrației sale, a principalelor structuri economice (banca, bursa, creditul, codul comercial), integrarea României în spațiul occidental au fost punctele acestui program. El va fi atins în 1881, prin declararea regatului.

O ultimă ipoteză vizează raportul dintre spontan și organizat. În 1848, gradul de organizare, de construire a rețelelor era foarte ridicat. Liderii revoluțiilor erau conectați, programele lor erau asemănătoare (de natură liberală). În 1989, rețelele de conectare au lipsit. Au existat, desigur, contacte între exil și contestația internă, dar acest element este departe de amploarea rețelelor constituite în secolul al XIX-lea. Au existat o pregătire prealabilă, programe, oameni, iar revoluțiile din 1989 au avut în mare măsură un caracter spontan.

Teoria solstițială/fractală aduce în prim-planul analizei actori, evenimente, acțiuni (**Pavel Câmpeanu**, *The Sincretic Society, The Origins, The Genesis and Exit*, 1990; **Stelian Tănase**, *Europa și revoluțiile ei*, 1990). Actorii ritualurilor de tipul celui din 21 decembrie erau: organizatorii, a căror contribuție viza mai curând pregătirea ceremoniei decât desfășurarea ei; supraveghetorii, mai mult sau mai puțin civili, având tocmai misiunea de a asigura buna desfășurare a adunării; oficianții - aducătorul mesajului și al obiectului ritualului de cult; membrii suitei lui, reduși la un rol eminent decorative; și, în sfârșit, masa participanților, receptorul prezumtiv al mesajului căruia avea îndatorirea de a-i da intermitent replica sub forma de ovații și sloganuri dinainte stabilite. Transformarea revoltei provinciale în revoluție națională derulativ, are ca focar Piața Palatului din București, prin degringolada ritualului. Prima bătălie a Revoluției Române, bătălia acustică, se va încheia cu prima înfrângere a lui Ceaușescu, o înfrângere benignă, din care nu își va mai reveni. În ciuda oricăror ecruizări conjuncturale, ordinea rituală nu poate fi decât cu totul inflexibilă. În acest "peisaj" demonstrativ, masa se deplasează din rolul de receptor coparticipativ în cel de oficianți colectiv. Ritualul degenerază într-un act de erezie colectivă. Episodul din 21 decembrie 1989 este inedit tocmai prin răsturnarea unei ceremonii de cult în contrariul său. Abținerea de la violență nu caracterizează în acea zi numai comportamentul masei, ci și comportamentul adoptat de aparatul dictaturii, înțeles în accepția cea mai largă a termenului, incluzând de la oamenii de ordine și trupe până la membrii Comitetului Politic Executiv și comandanții Securității și Armatei. Văzută de partea cealaltă a baricadei, pierderea puterii începe cu pierderea aparatului.

Antonia Rados în *Complotul securității. Revoluția trădată din România* (Editura Saeculum IO, București 1999) propune varianta unei **revoluții simulacru**, a unei **tele-revoluții**. Evenimentele din decembrie 1989, mai ales cele clandestine, desfășurate în paralel cu revolta populară au fost și sunt ținute

secret. "Lovitura de stat" a fost orchestrată în spatele revoltei populare văzută ca o mișcare de nesupunere civică, izbucnită și ea ca urmare a unor „manevre subtile.” La Timișoara, izbucnirea revoltei în zilele 16-17 decembrie la casa în care locuia L. Tokes, "a fost scânteia carea determinat ieșirea în stradă a muncitorilor din fabrici". **Ion Iliescu**, în „*Viața politică între politică și dialog*” (Editura Sincron, București) sublinia momentele de mare entuziasm și de „consens popular” care au caracterizat ieșirea spontană în stradă a sutelor de mii de cetățeni din Timișoara și apoi din București și care, în cele din urmă, au determinat fuga dictatorului Ceaușescu, precum și manifestările ample de adeziune ale populației la apariția noii structuri provizorii a puterii democratice - Consiliul Frontului Salvării Naționale și a Comunicatului său către țară din 22 decembrie 1989. Chiar și în fața încercărilor de reprimare a mișcării populare din zilele 16-19 decembrie la Timișoara și din noaptea de 21 decembrie la București, precum și în timpul desfășurării evenimentelor sângeroase din 22-26 decembrie 1989, participanții și-au menținut entuziasmul și dorința de a deveni liberi. La prima reuniune în plen a Consiliului Frontului Salvării Naționale, din 27 decembrie 1989, se accentua faptul că singura intoleranță care trebuia acceptată era aceea a „intoleranței împotriva intoleranței”. Acest spirit și-a găsit reflectarea și în cele 10 puncte ale Comunicatului către țară ale Consiliului Frontului Salvării Naționale –care reprezentau obiectivele programatice ale Revoluției Române. Nu se poate, însă, afirma cu tărie că revolta populară a fost „revoluție”. Faptul că revolta populară a fost declanșată cu premeditare de „forțe diversioniste” nu-i scade însă importanța în contextul general al reușitei aplicării planului de schimbare a regimului politic în România și de transfer al economiei românești sub control occidental. Există trei elemente principale care ar trebui luate în calcul atunci când ne propunem evaluarea „evenimentului”. Primul este legat de încercările parțiale și locale de reprimare a revoltei populare; al doilea aspect vizează activitatea diversionistă, întâlnită în aceeași formă, simultan în Sibiu, Otopeni, Ministerul Apărării Naționale etc., prin care s-a urmărit „atragerea în capcane” și atacarea unor unități ale Ministerului de Interne, de către unități ale Armatei. Procuratura Militară, prin glasul generalului Dan Voinea, "a recunoscut public de mai multe ori, inclusiv în mass-media, că a existat diversiune în mai multe locuri”. Gelu Voican Voiculescu a declarat că diversiunea a venit din interiorul structurilor militare. Alexandru Stoenescu, ofițer superior, fost șef al Direcției de Relații Publice a M.Ap.N., purtător de cuvânt al Armatei, a declarat că „diversiunea de la Timișoara s-a organizat și de pe teritoriul Iugoslaviei”. Al treilea aspect vizează activitatea unor agenții străine de spionaj în România, "în complicitate cu colaboratorii lor interni”. Detaliind evenimentele din 22 decembrie 1989, **ipoteza unei tele-revoluții** accentuează propaganda televizată făcută de Teodor Brateș lui Ion Iliescu. "Filmul" oferit spre vizionare a prezentat un „grup de revoluționari în ședință de lucru”: Ion Iliescu, Dumitru Mazilu, Silviu Brucan, Petre Roman, Nicolae Militaru, Ștefan Gușe, Alexandru Bârlădeanu etc. Totul indica faptul că în acel moment se organiza totul, că nu exista nimic prestabilit. Filmându-se și prezentându-se imagini din acel film, s-a ajuns la concluzia că se vroia crearea unui clișeu despre activitatea grupului care preluase conducerea. Cu toate acestea, generalul Nicolae Militaru recunoscuse că Frontul Salvării Naționale își începuse activitatea înainte cu șase luni, lucru pe care Ion Iliescu nu l-a confirmat niciodată. Acesta a recunoscut doar că a purtat discuții cu generalul Nicolae Militaru și în secret cu Petre Roman, Gelu Voican Voiculescu și că în august 1989 l-a vizitat pe Andrei Pleșu, care avea domiciliul forțat în satul Tescani. Scenele au fost filmate de Adrian Sârbu, care, după mai vechea tehnică a lui Agamiță Dandanache, a înființat mai apoi postul de televiziune ProTv și concernul MediaPro. În după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989, a fost văzut în grupul conducător și un nou personaj: Gelu Voican Voiculescu. Acesta „stătea în spatele lui Ion Iliescu și Petre Roman, îmbrăcat într-un fel de uniformă kaki, nici de armată, nici de gărzi patriotice. Majoritatea celor prezenți cât și majoritatea telespectatorilor au fost convinși că este o „gorilă” de pază. Abia a doua zi s-a aflat, că era vice prim-ministru al Guvernului”, ceea ce nu i-a diminuat impresia de „om forte” al „noii ordini” politice.

Teoria haosului revoluționar emite chiar ipoteze potrivit cărora spațiul românesc e coordonata unor mișcări diversioniste, spațiul de manevră al unor operațiuni secrete (nume de cod Agata- acțiune condusă de ministrul de interne Postelnicu, generalul Milea și Hortopan), spațiul-incubator de testare a unor dispozitive militare (gen UM 0620, 0195, 0110, ori Direcția 5 sub conducerea generalului Iulian Vlad), spațiul unei trădări virulente a securității (omul de afaceri austriac Gerald Beckmann, vorbea în direct la postul ORF-ZEIT IM BILD 2, de pe unul din circuitele directe ale Securității despre trupe de jefuitori, ori postul Europa Liberă intrase în posesea unei note ultrasecrete a Securității, numită E2. Această informație ar fi fost transmisă chiar din clădirea CC-ului în data de 19 decembrie), spațiul de testare al teroriștilor, al trupelor secrete, uzitând scenariu multiple (sinuciderea gen. Milea, imagini cu morga timișoreană „colcând de cadavre”, mii de morți etc.).

Ipostaza **revoluției mărturisite** aduce în prim-plan variante de destăinuire – mărturie, marcate de diverse puncte de abordare. În **Elena Ștefanoi** (*Transformări, inerții, dezordini-22 de luni după 22 dec.1989*, Polirom, Iași, 2002) suntem în prezența unor abordări **avangardiste (Petre Roman), anticomuniste (Ion**

Rațiu), pseudo-comuniste (Silviu Brucan), contestatare (Andrei Pleșu) ori chiar cripto-comuniste (Ion Iliescu). Asemenea destăinuirii se reduc la a aduce în prim-plan nume și acțiuni, strategii politice, discursuri și planuri-ultimatumuri. Animatorii principali sunt diferențiați în funcție de „zona de acțiune”: Piața Romană e „populată” de personaje ca Dan Iosif, Dinică, Romeo Raicu, Radu Silaghi, actrița Rada Istrate, Ionel Popa. CC-ul e sub „controlul” lui Bărlădeanu, Brucan, Apostol, Burtică. Scenariul îl are în centru pe Ion Iliescu și telefonul acestuia adresat lui Gorbaciov: lucrurile păreau sub control. Din punctul de vedere al Tratatului de la Varșovia nu exista nici un pericol. Potrivit lui Gorbaciov, **revoluția** română are rolul de a întări socialismul și pacea, iar pentru Mitterrand aceasta e singura cale de a înlătura o conducere inconfortabilă Occidentului. Declarația pentru țară a fost redactată de Nicolcoiu și Apostoiu, principalii consilieri ai lui Ceaușescu. Așadar, potrivit lui Andrei Pleșu, revoluția a fost doar un prilej de a cultiva o anarhie veselă.

POSIBILE CONCLUZIONĂRI:

Revoluția Română e decriptată printr-o sumă de conjuncturi, în plină confuzie, pe care Istoria le-a îngurgitat, evitând, totuși, în acest haos primatul oricăror isme. Ideea vreunui complot, a unei mașinării oculte, a vreunei refołuții, a unei „confiscări” a revoltei populare de către mase și politică, exclud varianta unui **proces revoluționar, proces pe care-l înțelegem în ipostaza sa firească de descompunere a puterii.** Tele-revoluția (varianta românească a „revoluției de catifea”) impunea știri de genul estimărilor victimelor la 60.000 de morți, a scenariilor cu „formații de elicoptere și vase de război”, a războaielor civile, a teroriștilor infiltrați ori apela la fantasma Securității. Imagistic, se încearcă încă, după un mai vechi obicei, „demonstrații” ireversibile, care să regândească rolul Securității, stabilirea vinovaților (scandalul Bădălan, teorii privind sinuciderea generalului Milea, ori politica duplicitară a generalului Iulian Vlad, reabilitarea și scoaterea din ilegalitate a partidului comunist, scenariul morții lui Ceaușescu etc.), ori rolul anumitor oameni politici adânc înrădăcinați în desfășurarea evenimentelor (Ion Iliescu, Silviu Brucan, Virgil Măgureanu etc.).

Dincolo de aceste „fantasme” și confuzii, **procesul revoluționar** din România 1989, rămâne unul convulsiv, menit doar a da verdicte provizorii unei noi stări de fapt în așteptarea legitimizării sale.

Bibliografie selectivă:

- Alexandrescu, Ion, Bulei, Ion, Mamina, Ion, Scurtu, Ioan - *Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*, București, 1995;
- Anghel, Ion - *Timișoara, 16-22 decembrie 1989*, Timișoara, 1990;
- Almond, Mark - *Decline Without Fall: Romania under Ceausescu*, London: Institute for European History, 1992;
- Ash, Timothy Garton - *Reforma revoluției. Refoluția*, în *Folosirea adversității*, London, 1990;
- Aumente, J. R. Hiebert, P. Gross, O. Johnson and D. Mills - *Journalism in Eastern Europe. Cresskill*, NJ: Hampton Press, 1998;
- Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu - *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999;
- Baudouin, Jean - *Introducere în sociologia politică*, Editura Amarcord, Timișoara, 1991;
- Brunce, Valerie - *The Struggle for Liberal Democracy in Eastern Europe*, New York, 1991;
- Brown, J.F. - *Eastern Europe and Communist Rule*, London, 1998;
- Brzezinski, Zbigniew - *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the 20th Century*, New York, 1990;
- Buznan, Barry - *Popoarele, statele și teama*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002;
- Brateș, Teodor - *Explozia unei secunde-22 decembrie 1989*, București, 1992;
- Boia, Lucian - *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997;
- Braun, Aurel - *Romania: A Case of Dynastic Communism*, New York, 1989;
- Brucan, Silviu - *Piață și democrație*, Editura Științifică, București, 1990;
- Câmpeanu, Pavel - *The Sincritic Society, The Origins, The Genesis and Exit*, in N.Y. Times, 1990;
- Câmpeanu, Pavel - *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iași, 2002;
- Codrescu, Costache (coord) - *Armata română în Revoluția din decembrie 1989*, București, 1994 ;
- Constantiniu Florin - *O istorie sinceră a popului român*, București, 1998;
- Cosma Neagu - *Securitatea. Poliția secretă. Dosare. Informatori.*, București, 1998;
- Curry, J.L - *The Sociological Legacies of Communism*, in Z. Barany and I. Volgyes, eds., *The Legacies of Communism in Eastern Europe*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1995;
- Dahrendorf, Ralf - *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*, Editura Humanitas, București, 2001;
- Deletant, Dennis - *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissident*, in Romania, 1965-1989, London, 1996;
- Delsol, Chantal, Michel, Maslowski, Joanna, Nowicki - *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002;
- Durandin, C., - *Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995;
- Freeman, Oliver - *Societatea, această mare absentă. Eseu critic despre analizele occidentale ale nationalismului post-comunist*, Polirom, Iași, 1995;
- Fischer, Mary Ellen - *Nicolae Ceausescu. A study in Political Leadership*, Boulder, 1989;
- Frunză, Victor - *Revoluția împușcată sau PCR după 22 decembrie 1989*, EVF, 1994;
- Gabany, Ute Anneli - *Revoluția neterminată*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999;
- Gati, Charles - *The block that failed. Soviet-east European Relation in Transition*, Washington, London, 1990;

- Gallagher, Tom - *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, Humanitas, București, 2004;
- Hobsbawm, Eric - *Era extremelor 1914-1991*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002;
- Havel, Vaclav - *The power of the powerless*, Armonk, NY, 1990;
- Haineș, Rosemarie - *Televiziunea și reconfigurarea politicului*, Polirom, Iași, 2002;
- Ilieșcu, Ion - *Viața politică între politică și dialog*, Editura Sincron, București, 1999;
- Ilieșcu, Ion - *Revoluție și reformă*, Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, București, 1993;
- Merrit, Gilles - *Eastern Europe and the U.S.S.R. The challenge of freedom*, Bruxelles, 1991;
- Mungiu, Alina - *Românii după '89*, București, Humanitas, 1995;
- Nedelea, Marin - *Istoria României în date :1940-1995*, București, 1997;
- Neagoe, Stelian - *Istoria guvernelor României de la începuturi 1859 până în zilele noastre*, București, 1995;
- Nelson, Daniel N - *Comunismul comparativ: postmortem*, ed. Raymond C., 1992;
- Nelson, Daniel (coord) - *Romania after Tyranny*, Boulder, 1992;
- Neumann, Victor - *The role of Timișoara in the 1989 Transformation of the Political Order*, Paris, Biblioteque du Centre Interuniversitaires'Études Hongroises;
- Oprea, Marius - *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)*, Polirom, Iași, 2002;
- Oprea, Marius (coordonator) - *Securității partidului. Serviciul de Cadre al PCR ca poliție politică*, Polirom, Iași, 2002;
- Pavel, Dan - *Capitalism fara democratie sau democratie fara capitalism?*, in Sfera Politicii, 1998;
- Popescu, Rodica - *Miracol? Revoluție? Lovitură de stat?*, București, 1990;
- Rados, Antonia - *Complotul securității-Revoluția trădată din România*, Editura Saeculum IO, București, 1999;
- Rațiu, Ion - *România de astăzi, Comunism sau independență*, Editura Expres, Londra, 1990;
- Ratesh, Nestor - *Romania. The engtangled Revolution*, New York, 1991;
- Răduică, Grigore - *Celălalt Ceaușescu*, in Magazin Istoric, Anul XXXII, nr.2 (371), 1998;
- Scurtu, Ioan, Gheorghe Buzatu - *Istoria Românilor în secolul XX*, București, 1999;
- Stoescu, Nicolae - *Pe urmele revoluției*, București, 1992;
- Suciu, Titus - *Reportaj cu sufletul la gură: traseele revoluției*, Timișoara, 1990;
- Ștefanoi, Elena - *Transformări, inerții, dezordini-22 de luni după 22 dec.1989*, Polirom, Iași, 2002;
- Ștefănescu, Domnița - *5 ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor decembrie 1989-decembrie 1994*, București, 1995;
- Tănase Stelian - *Europa și revoluțiile ei*, în Sfera Politicii, 1990;
- Tismăneanu, Vladimir - *Tremors in Romania*, New York Times, 1987.
- Turchetti ,Mario- *Tirania și tiranicidul. Forme ale opresiunii și dreptul la rezistență din Antichitate până în zilele noastre*, Editura Cartier Istoric, Chișinău, 2002;
- Verdery, Katherine - *National Ideology Under State Socialism*, University of Californian Press, 1991.